

Csaba László

Az épített örökség védelme és a gazdasági stratégia^{*}

Ez az esszé öt tételben vizsgálja, hogy a magyarországi épített örökség miért jutott olyan rossz helyzetbe, s a rendszerváltozás óta eltelt közel negyedszázad miért nem volt képes leküzdeni a háború és a szocializmus örökségét. Az írás második felében megkíséreljük fölvázolni azt, milyen gazdasági stratégia mentén lenne elérhető az a cél, hogy a hazai épített örökség üzleti és társadalmi hasznosítása is megvalósuljon. Ekkor tehertétel helyett – más országokban tapasztalt módon – a gazdasági fölemelkedés tartós tényezőjévé válhat.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: I38, O21, P20, R11

Kulcsszavak: épített örökség, gazdaságstratégia, gazdasági tovagyrúró hatások, területfejlesztés, szakterületi politikák egybehangolása

A jelen kérdésvetítés azért izgalmas, mert a legalább másfél-két évtizedes távlatokban gondolkodó várostervezés, építészet és fejlesztés, valamint a napi költséghatékonyság szorításában gondolkodó, távlatairól gyakran megfelelő gazdasági-üzleti közelítés metszéspontjában van. Az itt előadott gondolatmenet természeténél fogva az épített örökségért joggal aggódó szakmai és szélesebb közvéleményhez szól. Ezért nem is törekszünk arra, hogy a tudományos kifejtésben szokásos módon adatolva, dokumentálva és részleteiben igazolva jussunk el hipotézisek alátámasztásához vagy elvetéséhez. Ehelyett nagyívű, történeti és a gazdaság intézményeit és a gazdaságpolitikát érintő áttekintéssel talán hozzájárulunk – az adott szerény terjedelem és lehetőségek keretei közt – a mai folyamatok előrevetítésénél jobb kimenet megalapozásához.

Alaptézisünk a következő: bár korántsem szükségszerű, de lehetséges létrehozni azt a gazdasági közeget, ahol a távlatos kormányzati és nemzetstratégia, az önkormányzatok tervei, a civil szféra aktivitása és az üzleti élet együtt az ország területén ma még meglévő, Európában sok tekintetben egyedülálló épített örökséget nemcsak önfenntartóvá, hanem a foglalkoztatás és a jövedelemtermelés tartósan fontos terepévé teheti, még hozzá évtizedes távon és környezetileg is fönntartható módon. A jelen konferencián bemutatott külföldi

Csaba László, akadémikus, egyetemi tanár (CEU, DE, BCE).

^{*} Az ICOMOS, az MTA Művészettörténeti Bizottsága és a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia Az épített örökség védelmében c. konferenciáján tartott előadás alapján, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2011. márc. 1–2. Az itt közreadott írás az előadás eredeti szövege. Átdolgozott változata azonos címen megjelenik a SZIMA kiadásában, Frech Magda szerkesztésében.

tapasztalatok megítélésém szerint önmagukban is igazolják, hogy ez lehetséges, és nem csak az álmódosások világában lehet sikeres.

Tegyük hozzá, a posztindusztriális társadalmakban – nem utolsósorban a jóléti államok kiterjedése okán – a középosztályosodás erősödik, a közvetlen anyagi szükségletek kielégítése a jövedelmek egyre kisebb részét köti le¹. Megnö az élettartam, egyre többen igénylik az életminőség javulását, és utóbbi részeként az idegenforgalom különféle ágai a világ gazdaságban tartósan nagy és növekvő szerephez jutnak. Ez a folyamat – a szolgáltató gazdaság terjedése – egyben a *válságellenes gazdaságpolitika és a társadalmi stabilizáció fontos eleme is*. Hiszen ma már a turizmus tömegeket kiszolgáló ágazat. S épp ezért, jövedelemtermelő képessége erőteljesen függ attól, hogy (az iparhoz hasonlóan) a legigénytelenebb kör kiszolgálására épülő, olcsóságával versenyző ágazat marad-e – mint hazánkban ez megfigyelhető –, vagy sikerül elmozdulni a kulturáltabb és egyben többet költő vendégforgalom irányába, ezzel pedig munkahelyeket és jövedelmet teremteni egy nyersanyagszegény és az ipari versenyben nem feltétlen előnyökkel bíró országban.

Fontos mozzanat, hogy e trendek minden nyugat-európai országban a belföldi vendégforgalom jelentős növekedéséhez is vezetnek, ami a konjunkturális kilengések csökkentésének és így a tartós és produktív – nem pusztán a segély ellenőrzött elköltését jelentő – foglalkoztatás fenntartásának is lényeges eszköze, Franciaországtól Svájcra át Németországig. Ugyanakkor kézenfekvő ellentmondás feszül a mennyiségi és a minőségi turizmus szempontjai, követelményei és következményei tekintetében, ami témánk szempontjából, mint még kibontjuk, perdöntő. A következőkben azt vizsgáljuk meg, az említett potenciált megalapozó épített örökség ma mennyire képes – avagy éppenséggel miért nem képes – ezt a szerepet betölteni évtizedek óta Magyarországon. E téren különösen erőteljes az illúziók és a valóság közti meg nem felelés, ami az elmúlt években csak erősödött.

Az épített örökség jellege

Magyarországon a főntebb vázolt szempontból vizsgálva a római időkre visszamenőleg van történelmileg folytonos és feltárt/feltárható épített örökség. Ugyanakkor az sem kétséges, az antik műemlékek tekintetében a Földközi-tenger mellékével aligha kelhetünk versenyre, akár most, akár a távolabbi jövőben. Hasonlóképp a középkor – a maga idejében kimondottan jelentékeny – emlékei túlnyomó részben a török korban, valamint a Rákóczi-szabadságharc idején és következtében jórészt elpusztultak. Néhány meghatározó középkori emlékünk inkább a magyar nemzettudat egészséges fenntartásához, semmint a jelentős számú idegenforgalom megalapozásához járulhat hozzá. Ezek *inkább fontosak, mint látványosak*.

A jól látható, s ekképp gazdaságilag is hasznosítható örökség túlnyomó része a török kiűzését követő időszakból, mindenekelőtt a XVIII. és a XIX. századból származik. Ezt a XX. század első felének némely középületei és kimondottan a közérzület alakítását szolgáló műtárgyai – köztéri szobrok, emlékművek – teljesítik ki. Tekintélyesebb és látványosabb része döntően az 1711–1945 közti években jött létre.

¹ Ez a XIX. század közepéről származó fölismerés az ún. Engel-törvény.

Az említett időszakban a magyar gazdaságfejlődés *nem volt államvezérelt*, a közhatalom néhány alapfunkciót látott csak el, mint a közúthálózat kiépítése vagy a folyószabályozás. Az építmények, funkciójukból adódóan, *jellemzően magáncélúak voltak*, a felső- és a középosztály tagjai, az egyházak céljait követték.

Ebből is adódik *területileg erőteljes szórtságuk*, ami a modern ipart, kereskedelmet és tömegturizmust jellemző csoportos, egyenellátásra, a *nagyüzemi rendszerű hasznosításra eleve nemigen ad alkalmat*. A kastélyszálló rajta lehet a világhálón, be is eshet egy-két vállalati csoport csapatépítésre, jöhet egy-két lakodalom, de ebből a nagyvárosi szállodákat jellemző tartós, egészéves megélhetés nem biztosítható. Az immár visszafordíthatatlan államosítással járó funkcióváltás következményei nem kerülhetők meg.

Az eredeti funkció sosem lesz helyreállítható, hisz főhercegi ménesbirtok vélhetően nem jön már létre. A későbbi időszak – többnyire szociális és egészségügyi – célú hasznosítása pedig *célszerűtlen, gazdaságtalan és egyben értelmetlen is*, hisz annak az építmények helye és jellege korlátot szab. Az elmebetegeket nem kastélyokban kell ellátni – ez a pszichiátriai intézet fölszámolása után talán nem igényel magyarázatot.²

A szocializmus öröksége

Az 1945 és 1989 közti időszakot többféleképp szakaszolja a történettudomány. E – sok tekintetben máig is vitatott és föltáratlan – időszak sajátossága szempontunkból az állami tulajdon, az állami irányítás, majd *az államosított gazdálkodás kiterjesztése*, ami a történészek közti szakaszolási és értelmezési vitákon túlnyúló meghatározó irányzat. Igaz, a klasszikus tervgazdaság és az ehhez alapot adó végletes, szovjetizált politikai berendezkedés alig négy évet élt nálunk, 1949–1953 között. Ugyanakkor *a gazdálkodásban az állam tartós és erősödő jelenléte nem kérdéses*, az öntevékeny, spontán folyamatok felszámolása és a központi irányíthatóság erősítése a korszak egészében önérték.

Igen fontos e tekintetben, hogy a magántulajdon korlátozása már a szovjet megszállás első napjával elkezdődött, és korántsem korlátozódott a mezőgazdasági nagybirtok kisajátítására. A magántulajdon egyre szűkebb térre szorult, s a szocialista reformok évtizedeiben is jórészt a kvázi-magántulajdon, *a közösségi eszközökön létrejövő magánkisajátítás* vált normává, úgy ahogy az a mai állami egészségügyben ismeretes. Ennek semmi köze a civilizált, szociális piacgazdasághoz, alapvetően rövid távú feszültségoldó, tüneti kezelés, mely elfödi a bajt. A magántulajdon köre, növekedési esélye, a hozzákötődő rendelkezési jogok korlátozása az egész korszak ideológiai alapvetésének és gyakorlatformáló megoldásainak alaphangját adja meg.

Ezt azért is fontos kiemelnünk, mert az épített örökség sehol és soha nem alkalmas a gyors megtérülést és csekély elköteleződést igénylő bolhapiaci vagy a keleti bazárt idéző működési mód keretében a felfutásra. Ez természeténél fogva a hosszú távú befektetés, *a nemzedékek egymásra épülő munkája és fölhalmozása*, sőt nemritkán az úri passzió elemeinek, a játékosságnak és a fényűzésnek a mély emberi vágyát jeleníti meg kőbe-fába formált alakban. Vagyis ami a napi megélhetési gondok leküzdésében segíthetett – a szovjet NEP-korszakból ismert ügyeskedés, a szép orosz szóval *nepperek* világának is

² Az újjáalakított intézet – vezetői szerint – nem „bolondokháza” minőségében működik majd a Lipóton.

nevezett élelmesség több évtizede megfigyelhető szabadon engedése e téren bizony semmi eredményt nem hozhatott.

Érdesem felidézni azt, hogy ott és ahol az épített örökség *a múlttal való természetes folytonosság legalább részbeni fölállására* támaszkodhatott, helyzete erőteljes javulásnak indult. Ez volt a helyzet a honeckeri Kelet-Németországban. Itt a 80-as évtizedben – főként külpolitikai okokból – újra felfedezték a porosz gyökereket, a korábban látványosan elhanyagolt műemlékek helyreállítása komoly lendületet kapott, a drezdai Semperopertől a potsdami kastélyon és kerten át egész a kelet-berlini belvárosig. Ugyanakkor nálunk a „*múltat végképp eltörölni*” törekvése egészen a rendszerváltozásig, sőt azt követően is meghatározó alapélmény maradt. Igaz, a kezdeti időszak – bosszúállástól és úgymond „*történelmi igazságtételtől*” sem mentes túlzásait nem halmazták, de nem is orvosolták. A fertődi kastélyban elhelyezett mezőgazdasági középiskolai kollégium, a kastélyokból kialakított aggok háza példáját mindenki tetszés szerint szaporíthatja.

Mivel a tulajdonosi osztályok megsemmisültek, külföldre kerültek, vagy kihaltak, az épített örökségre különösen igazzá vált a szocialista tulajdon önmeghatározása: *mindenkié és egyben senkié*. Ebből adódóan az építmények sorsa jórészt a kormányzat *minőségéhez* kötődött. Míg Csehországban 1989-ig jó állapotban őrződtek meg a már 1945-ben kisajátított német és osztrák főúri kastélyok és várak, nálunk a hasznosításban *a véletlen, az esetlegesség, az ötletszerűség szempontja uralkodott*. A helyzetet évtizedeken át körülölgő ideiglenesség aurája vezetett oda – természetesen a számvitelben és a gazdálkodás egészében megjelenő elemi ésszerűtlenség mellett³ –, hogy a fenntartás és megóvás költségei évtizedeken át sehol sem jelentek meg. Mintha az a tény, hogy a veszteséget nem mutatjuk ki cégünk könyvelésében, mentesíthetne annak tényleges következményei alól!

Mindebből – az egészségügyből és az oktatásból sem ismeretlen – képtelen „gazdálkodási” rendszerből, valamint az értékek megvetéséből és a kádárizmusra általánosan jellemző „*buhera-világból*” következett az épített örökség országunkat talán leginkább jellemző vonása, amit jobb híján a *lelakottság* fogalmával írhatunk le. A korábban meglévő közművek és állag leromlása, a fejlesztések, sőt a szinten tartás elmaradása a kimutatotthoz képest sokszoros értékvesztéshez vezetett. Az egykori bérházakban lakók számára nem szükséges további magyarázat ehhez.

Több ezerre tehető az elhagyott, célszerűtlenül használt vagy épphogy meglévő építmények száma. Ingatlankataszter – különösen teljes körű és naprakész – ismereteim szerint a mai napig sem készült. S ahogy a vagyoniügynökség időnkénti nekibuzdulásaiban több száz ingatlant lel föl, amelyek vagy nem is szerepelnek a kimutatásban, vagy szerepelnek ugyan, de nem léteznek már, esetleg egészen más célra használják, úgy a *műemlékvédelem is polgári kezdeményezés alapján próbálja számba venni ezeket*. A vicchez hasonlóan a „*mi mennyi*” kérdése egyáltalán nem tisztázott, még ezen írás lezárásakor sem. A naprakész számítógépes nyilvántartás lehetőségéről aligha szükséges bárkit fölvilágosítani, haszna nyilvánvaló lenne.

³ Az amortizáció, a kockázati alap és a fenntartás valós költségeinek „*lecsippentése*” csak a közismertebb elemek közé tartozik.

A rendszerváltozás két évtizede

E két évtizedről még inkább megoszlanak a vélemények⁴, ezért ehelyütt ismét csak a téma szempontjából közvetlenül szükséges mozzanatokot vázolhatjuk föl. A korszak egészét a – nem kis részben a közgazdász szakma által is gerjesztett – naiv hit jellemezte: „*majd a piac megoldja*”. És kézenfekvő, hogy egy totálisan államosított, az önkorrekciót évtizedeken át nélkülözött, zárt országban a piac újraélesztése és a beépülés a világpiacba egyfajta elemi peremföltétele volt és maradt minden értelmes, szabad és fejlődőképes megoldásnak. De ebben messze nem merül ki a történet egésze, különösen ha a hatékony, méltányos és fenntartható, európai zsánerű szociális piacgazdaság eszméjét nem pusztán jelszónak tekintenénk.⁵

Ugyanakkor nem kétséges – és a fentiekből ki is derült –, a piac mechanizmusa, különösen az újraélesztési szakaszában, aligha tud tartós és jó megoldásokat nyújtani. Sőt a NATO- és EU-csatlakozásig a helyzetet sokkal inkább *az átmenetiség érzése jellemezte* (inkább a kivárás, *a rövid távú túlélő stratégiák válnak tömegessé* ezekben az időszakokban). Tulajdoni és jogbiztonság híján, az állami és a versenytársi/szomszédi önkénnyel szembeni hathatós jogvédelem nélkül senki sem kezd jelentős beruházásba.

A helyzetet súlyosbította, hogy az általános, gyors és azonnali föllendülés várakozása hiú ábrándnak bizonyult. A valóságban 1989–93 között a nemzeti termék mintegy 20%-kal, azaz egy vesztt háborúnak megfelelő mértékben csökkent. Az 1989-ben egyszer már elért – de különösebben magasnak akkor sem érzékelt – jövedelmi szintet csak egy évtized múltán tudta az ország elérni. 2000–2006 között a növekedés megközelítette a világátlagot, az 5%-ot. Igen ám, de más országok eközben előre haladtak, s nem 2006 őszétől, hanem csak 2008 őszétől esett vissza a termelésük. S ezt követően 2010-ben az amerikai gazdaság már 2,5%-kal nőtt – magasabb színtről –, míg a magyar csak 1,2%-kal. Mai ismereteink szerint *Magyarország 2013 végén, 2014 elején lesz/lehet ismét azon a szinten, ahol 2006-ban volt*. S most nem az a szempont, a többiek mire jutottak, hanem hogy a két évtized növekedési teljesítménye bizony kiábrándító. 2011-ben abból kell kiindulnunk, a megelőző évtized egészében – az európai átlagértéknek megfelelően – alig 2%-os volt a jövedelem bővülése, vagyis semmiféle fölzárkózásról nem beszélhetünk. *Ez nem alapozhatott és nem is alapozott meg nagyléptékű, távlatos fejlesztéseket*. Annál is kevésbé, mert ez a helyzet jó másfél évszázada jellemző – igaz, a kiegyezés idején a központját jelentő Németországgal, most meg egy szklerotikus EU-val tartjuk a lépést.⁶

Magyarországon a kétezres évekre a *gyenge állam, gyenge piac* kettőse jött létre, ahol a két koordinációs mechanizmus hibái egymásra rakódva gyengítik a végeredményt. A konkrét döntésekben a lobbyszerkezetek mellett a leggyakoribb hivatkozási alap a költséghatékonyság. Mivel legalább egy évtizede a politikai osztály beteges izgulékonyságban szenved, *a döntésekben a rövid távú szempontok uralkodnak*. Ez nyilván nem kedvez az oly távlatos területnek, mint az épített örökség védelme, ahol a megtérülés (különösen a gyors) szempontja akkor sem lenne perdöntő, ha nem kellene az évtizedek óta halmozódó mulasztások terhét cipelnünk.

⁴ *Közgazdasági szempontból a legjobb összegzés a nemrég közreadott tanulmánykötet: Muraközy László, szerk.: Húsz év múlva. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. A politikatudomány oldaláról ugyanezt kísérli meg a következő, reprezentatívnak nem mondható, de széles merítésű kötet: Bayer József–Boda Zsolt (szerk) 2009*

⁵ *Jó kiindulópontot adhat a következő – töredékes – válogatás: Röpke 2011*

⁶ *Alapos és meggyőző áttekintést ad e megállapítás igazolására Tomka (2011).*

A korszak naivítására jellemző módon az idegenforgalom lehetőségeit – a bevezetőben már vázolt korlátok mellőzésével – korlátlanak vélték. Ahogy időről időre fölmerült, hazánk pénzügyi és logisztikai régiós központ lesz, miközben a fejlesztéseket a szomszéd országok már rég megvalósították, úgy az idegenforgalommal kapcsolatban is túlzások és tévhitek uralják a döntéshozók gondolkodását.

Egyfelől eltekinthetünk attól a szakirodalomban is kellően taglalt ténytől, hogy a turizmus – különösen a mennyiségi szemléletű – sokféle veszély forrása is, a környezetrombolástól a bűnözésig. Másfelől nem illik emlékeztetni arra, a hazánkat felkeresők többnyire alig három napot töltenek itt, azt is egy körút keretében, és túlnyomó az egynapos vizitek aránya. Alacsony a költési szint, az európai átlag negyedét ha eléri – bár ezek nyilván becslött értékek. A kispénzű turista nem keresi az ingyencségeket, a távoli kastélyokat, különösen ha az azokban (vagy mellettük) elérhető szolgáltatások színvonala alacsony, árfekvésük viszont (a csekély forgalom okán) magas. A jól fizető konferenciaturizmus viszont egyrészt ötcillagos ellátást igényel – ez többnyire hiányzik. Másfelől ezen utasokért nagy verseny folyik. Végül hazánkban az utazásszervezés még mindig inkább a kiutaztatás technikáját, semmint az országpropagandát és a belső szervezést, az egymásra épülő programok és tájak egybeszervezett bejáratását jelenti. Nyilván ez főleg nem állami feladat, de azért kellene hozzá a szakértő segítség és sokszor a pénz is (az önkormányzatoknál hagyott befizetett közterhek formájában).

Mindezek okán nem csodálkozhatunk, a kastélyprogram gazdasági értelemben nem bizonyult sikeresnek. És azon sem, hogy az idegenforgalom főváros–Balaton tengelye nem mozdult, az országban szétszórt épített örökség gazdasági hasznosulása messze van a tervektől.

Szólni kell a nem gazdasági tényezőkről is, főképp arról, hogy az épített örökség és annak védelme egyáltalán nem része a nemzetképnek és nem formálja az egybetartozás érzését. Márpedig az utóbbira múlhatatlanul nagy szükség van az ideológiailag megosztott, az anómia és a széttagolódás jeleivel egyre erőteljesebben szembesülő magyar társadalomban⁷. Önmagában véve is, és – talán sokakat meglepő módon – a gazdasági versenyképesség megőrzése és megerősítése érdekében is.⁸ A főntebb már hiányolt naprakész kataszter hiánya nyilván azt is jelenti, hogy a hagyományosan túlhangsúlyozott jelképes építményeken túlmenően szinte senki nem tud semmiről, az épített kincsek nem hozzáférhetőek, és többnyire célszerű hasznosításuk sincs biztosítva. Kézenfekvő lenne, hogy az efféle – nem ideologikus, de az összetartozást erősítő – élményeket a fenti helyzet orvoslásával, szervezett módon kell létrehozni, hisz magától ez nem jött létre a ma nagy idegenforgalmú Török- és Görögországban sem.

Az előadottak miatt talán nem is meglepő, hogy az épített örökség állagvédelme, hasznosítása és fejlesztése egyetlen operatív kormányzati programban sem szerepelt, legföljebb az említések szintjén. És talán nem is ez a legfájóbb, hanem az, hogy nem ismeretes egyfajta távlatos „ágazati” stratégia, ami e terület sajátosságait figyelembe véve, a nyilvánosság előtt megjelenítve, és a szűkös erőforrásokért vívott harcban segítve tudná képviselni a távlatosabb szempontokat.

⁷ Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk) 2010 (összefoglalója a cTárki honlapján online is olvasható, <http://www.tarki.hu/hu/publications/SR/2010/index.html>)

⁸ Erről több elemzés is szólt, legutóbb külön hangsúlyt kapott Chikán Attila Gazdasági versenyképesség és társadalmi jólét című akadémiai székfoglaló előadásában, MTA, 2011. febr. 10. – Összefoglalása elérhető a IX. osztály honlapján: http://mta.hu/ix_osztaly_cikkei/?node_id=25646

Kézenfekvő, ez csak *több lábon álló stratégia* lehet, amiben a gazdasági, építészeti, műemlékvédelmi, területfejlesztési, foglalkoztatási és nemzetpolitikai szempontok együttese érvényesülne. És az is kézenfekvő, hogy ez nem lehet pusztán kormányzati, önkormányzati, civil társadalmi vagy gazdasági feladat, a szereplők rendszeres összefogása és egybehangolt működése hozhatna csupán eredményt. Épp az épített örökség romló állapota miatt nem túlzás arról szólni, hogy a huszonnegyedik órában vagyunk, *hamarost nem lesz mit megvédenünk.*

A kétharmados kormányzás esélyei és eredményei

Lezáratlan folyamatról nehéz lenne tudományos igénnyel szólni. Mégis lehetetlen nem kitérni arra az esélyre, amit a magát a nemzeti ügyek kormányaként definiáló kormányzat, kétharmados törvényhozási többsége birtokában e területen tett, illetve tehetne. Tisztában vagyunk azzal, hogy lezáratlan és folyamatában kibomló átalakulások és intézkedések sorozatáról van szó, amit már az első év után is részletes elemzésben lehet és kell vizsgálni.⁹ Most csak néhány olyan elemre térünk ki, ami az épített örökség védelmét közvetlenül érintheti, leginkább *a peremföltételek* meghatározásával.

A kormányzás középpontjában a közjogi és szimbolikus kérdések álltak, a gazdasági mozzanatok csak kényszeres jelleggel és külsődlegesen kerültek a döntéshozók szemhatárába. A görög, majd az ír és a portugál fizetésképtelenség örvényében az ország fizetőképességének megőrzése, és az ehhez szükséges adósságmérséklő politika minden más szempontot maga alá gyűrt. Ez végső fokon *eseti döntések sorából kirajzolódó, csak utólagosan stratégiává váló intézkedések sorából* állt össze. A kormányzat egymás után meghirdetett tervei – a 29 pont, az Új Széchenyi Terv, majd a Széll Kálmán Terv – fokozatosan közelítik azt, ami a vízió–stratégia–középtávú terv–operatív terv–pénzek–felelősök sorban szokásos az üzleti világban.

Mai ismereteink szerint a kormány a 2011. tavaszi konvergenciaprogramban az elemzők többsége által immár reálisnak tartott 3% körüli növekedés, némileg lassuló infláció, lassan csökkenő adósság, szigorú költségvetési politika pályáján halad. Ez elnyerte a nemzetközi piacok és intézmények, így az OECD és az EU elvi egyetértését, vagyis célját betöltötte. Ugyanakkor *ez a pálya nem a sokak által várt bővszaru azonnali megnyílása, és semmiképp se a nagy, államilag támogatott fejlesztések évadja.*

Ebből közvetlenül is következik, hogy az a hagyományos – és sok tekintetben szakmailag nem is kifogásolható – „műemlékes” közelítés, ami a központi államtól, különösen a központi költségvetéstől várna mindama forrásokat, amelyek a korábban részletezett és évtizedek óta halmozódó nehézségeket véglegesen és távlatos szemléletben orvosolnák, *nem megalapozott és nem is célravezető.* Bizonyára elkerülhetetlen lesz – az egyébként a korábbiánál is erőteljesebben beszűkülő önkormányzati források¹⁰ mellett – *a magántőke*

⁹ Erre a szerző *A magyar gazdasági növekedés föltételrendszere. Magyar Szemle, új folyam, 20. évf. 3–4. (megjelenés alatt)* c. cikkében tesz kísérletet (A lap online is olvasható: www.magyar szemle.hu)

¹⁰ A 2011 áprilisában elfogadott alkotmány szigorú keretek közé szorítja az önkormányzatok hitelfőlvételét. Emellett a konvergenciaprogram középtávon is kötöttebb gazdálkodást – konkrét feladatfinanszírozást – ír elő az önkormányzatok számára.

és különösen a külföldi befektetők mozgósítása, az uniós és más keretek megpályázásán túlmenően is¹¹.

Érdemes rámutatni, hogy az Új Széchenyi Terv hét kiemelt területének egyike épp a turizmus. Ugyanakkor már egyszerű szövegelemzéssel is belátható, hogy ez a távlati terv az idegenforgalomról inkább általánosságban, semmint konkrét feladatokhoz konkrét felelősöket és pénzeket rendelő értelemben szól. Az idegenforgalom – különösen a gyógyturizmus – megfelelő feltételek létrehozása¹² esetén valóban Magyarország komparatív előnyeinek kihasználására vezethet. Ilyen a gyógyvízkincs és az egészségipar egésze, a wellness szolgáltatások és az idősődéssel járó többlétszolgáltatások, mint tartós bevételi forrás mozgósítása. Ugyanakkor nem kérdéses, az említettek *csak távolról és érintőlegesen találkoznak* azokkal a fejlesztési súlypontokkal, ami az épített örökség természetéből, védelmének főntebb taglalt szempontjaiból következne.

Tegyük hozzá, hogy a régiók tervbe vett megszüntetése és a területi hatóságok jogkörének a központ rovására történő mérséklése bizonyára nem enyhíti, hanem súlyosbítja az általunk vázolt meg nem felelést. Központilag nehéz lenne lépni ott, ahol – ismételjük – hiteles és naprakész kataszter sincs, a hivatalok átszervezése viszont mindennapos.

A kormányzati elképzeléseket konkretizáló második nagy dokumentum a 2011 márciusában kiadott Széll Kálmán Terv. Ez az első olyan tervezet, ami összerendezett formában, külső pénzügyi egyensúlyi szempontok alapján, konkrét intézkedésekkel támasztja alá azt a makropályát, amin a magyar gazdaság a kormányzati ciklus végéig haladhat. A terv kedvező fogadtatásra lelt a befektetők és a nemzetközi szervek részéről, ami a portugál, ír és görög válság árnyékában abszolút fontos, még ha rövid távú feladat megoldását jelenti is. Ugyanakkor jól látható, az anyag készítői kizárólag egyetlen tárca, a Nemzetgazdasági Minisztérium korábbi – meglehetősen öntörvényű – elemzéseit vették alapul. Kevés jele van a társtárccákkal való egyeztetésnek, és ekképp *a részletintézkedések szakmai és pénzügyi oldalai egymást nem mindig fedik*. A kutatóegyetemektől a rendvédelmi dolgozókig terjedő elégedetlenség bizonyára további finomításokat eredményez. Mégsem kétséges, hogy témánk szempontjából releváns ágazati-területi stratégiát nem találunk benne.

Végül a tanulmány lezárásakor közreadott konvergenciaprogram egyértelműen az Európai Unión belüli táncrendet követi. Azaz egyoldalúan a makropénzügyi mutatók állnak előtérben – e terveknek épp ez a sajátossága –, és a korábbiaknál is kevesebb szó esik szakpolitikai, részterületi kérdésekről. A magunk részéről elismerjük a konvergenciaprogram pozitívumait, a nemzetgazdasági mutatók reális bemérését, a részterületi mértékek ezekből levezetett, egységes kezelését. Ugyanakkor a felsorolt tervekben még mindig nem látható egy távlatos kibontakozási stratégia, amiben az épített örökség védelme egy szélesebb gazdasági program keretében válna megalapozhatóvá.

¹¹ Tisztában vagyunk azzal, hogy hazánkban a magán- és közszféra együttműködését célzó PPP-konstrukciók a lenyúlás színvonalává váltak, és a Nemzeti Gazdaságfejlesztési Minisztérium külön programot dolgozott ki vizsgálóingyölésükre. Ugyanakkor szakértői elemzések kimutatták, a szó nyugati – közvetlen – értelmében hazánkban szinte egyetlen public-private-partnership se működött, inkább bérbeadásos vagy más egyszerűbb hitelezési megoldásokat és kiszervezéseket hívtak ekképp, a jobb eladhatóság érdekében. A PPP lényege ugyanis a kockázat megosztása, amiről a botrányos ügyek egyikében sem volt szó (épp az a botrányos ezekben, hogy az adófizetői közösségre maradt a teljes kockázat).

¹² Ez az egészségügyi magánkínálat és az ehhez illeszkedő árazás elterjedését jelentené. A 2011. áprilisi, fogászati turizmust fejlesztő – a híradások szerint 35 Mrd-os keretű – program ilyen lehet, és számos korábbi kezdeményezés is ismert, különösen a gyógyvizek hasznosításához kötődve.

A kiút esélye és körvonalai

Nem lenne értelme hosszas fejtegetésekbe bocsátkoznunk, ha az előttünk álló földadatot eleve megoldhatatlannak vélnénk. Nem az, és ezért az ismert – részben konferenciánkon is bemutatott – külföldi sikerek tanulságait levonva megkísérélhetünk egy hangsúlyozottan vázlatos iránymutatást.

Minden válsághelyzet elemzését SWOT-elemzéssel kezdjük. Ez a vezetéstudományban szokásos módszer, ami az erősségek (strengths), a gyengeségek (weaknesses), a lehetőségek (opportunities) és a veszélyek (threats) számbavételével kezdődik. Szándékunk szerint írásunk első három pontja e célt szolgálta. Ezt követően a közkeletű *vízió–stratégia–üzleti terv kimunkálása* jönne, ami vélhetőleg nagyobb, interdiszciplináris csapat munkáját igényelné. A következőkben ehhez csak elemi lépéseket vázolhatunk.

a) Érdemes lenne – több változatban – elkészíteni egy országos tervet arról, hogy a ma (még) meglévő épített örökségből mi az, ami *föltétlen* megőrzendő, mi az, ami a gazdasági körülmények kedvező alakulása mellett – vagyis *feltételesen* megőrizhető, s mi az, amire belátható időn belül nem lesz idő, pénz és energia. Mivel a kárpótlás két évtizede kizárta azt a megoldást, aminek révén Szlovákiában és Romániában számos műemlék magánérőből menekült meg, e döntés következményeit bizony le kell vonni.

Természetesen nem gondolhatunk merev, a tervgazdaságot idéző „halállistákra” és ugyancsak a régi korokat idéző presztízsbereházásokra sem. A folyamatot *a kísérlet és tévedés módszere* kell, hogy jellemezze. A szakma, a helyi közösségek, a vállalkozók és a széles közvélemény bevonása sem nélkülözhető. Jól látható a kulturhistóriai műfaj újjáéledése és ezen keresztül bizony mind a képzeletet, mind az adakozó kedvet, netán a vállalkozói hajlamot is meg lehet(ne) mozgatni.

Pótolhatatlan lenne a kiemelt műemlékek körének megismertetése, hozzáférhetővé tétele és állagvédelme. Akkor is, ha a mai központi források ennek töredékére sem elegendők – ki ne hallott volna a fűtésüket 2011 telén szüneteltető közgyűjteményekről.

b) Érdemes lenne terveket készíteni *a magán- (a helyi közösségi), az állami és a külföldi (köztiük uniós) források bevonásának arányára és mértékére*. Ez nyilván nem független attól az alább taglalandó kérdéstől sem, hogy *mennyiben lehet az építmények eredeti funkcióját visszaadni*. Nem arra gondolnék, hogy hercegprímást ültessünk a hercegprímási palotába – hiszen ezt a pozíciót még VI. Pál pápa szüntette meg. Arra azonban lehet, és szakmai alapon kellene is konkrét terveket készíteni, hogy egy-egy reprezentatív épület miként válhat gazdaságilag hasznosíthatóvá.

A külföldi példákban jól látható, az egyes épület egyedi, különösen tisztán épület-állagvédelmi szempontú, netán évfordulós-politikai célú, elszigetelt felkarolása a legtöbb szinten egyértelmű zsákutca. Minden sikeres megoldásban meghatározó szerepet játszik a térszerkezet egésze, a történelmi városrész *integrált fejlesztése*, a lakhatóság és a gazdasági működőképesség szempontjainak egybehangolt és a szűk egyéni érdeken túlmutató, rendezési tervbe szervezett biztosítása.

Ez a megoldás a fizikai infrastruktúra, a kereskedelem, a környezetvédelem, a közlekedés és az idegenforgalom együttesébe ágyazza be az épített örökséget. Utóbbi esetben – mint szerte Európában látjuk – egyáltalán nem vágyálom csupán a történelmi városrészek rehabilitációja, sőt gazdaságilag életképes, foglalkoztatást és jövedelmet gerjesztő működtetése sem.

c) Külön tanulmányokat érdemes készíttetni a *fenntarthatóság* különböző síkjairól. Ezek egyike csak a fentebb említett fizikai fenntarthatóság. Bizony, a Várbazár vagy sok más, korábbról származó emlék mutatja: az anyag csak némely elméletben örök, a valóságban hamar eljön az az idő, amikor lebontása elkerülhetetlenné válik.

A második mozzanat a *térbeli és közlekedésbeli* fenntarthatóság. Lehetetlen történelmi városrészt autópályával terhelni, vagy arra várni, a csoportba szervezett turisták kieső helyeken lévő, nem megközelíthető és elemi kényelmi föltételekkel se bíró, lelakott kastélyokat látogassanak, sőt ott pénzt költsenek a semmire.

A harmadik elem a *szociális* fenntarthatóság. Korántsem mindegy, miféle populáció lakja a belvárost, a műemléket és azok környékét. Nyilván nagy türelemre, segítségre van szükség – e tekintetben a nyugat-európai városrehabilitációk számos lelkesítő példával szolgálnak. Szó sincs az egyes szociológusok által emlegetett „etnikai tisztogatásról”.

A fenntarthatóság nem kevésbé fontos eleme a *természeti-környezeti* fenntarthatóság. Ez a természetvédelmi, vízgazdálkodási, hulladékkezelési és általában az ökoszisztémát és az élıhetőséget érintő kérdéseket fedi.

Végül, de nem utolsósorban ötödikként a *pénzügyi fenntarthatóságról* is szólni kell. Aligha célravezető ama régi gyakorlat, ahol az épp megépített – vagy felújított – építménynek még a villanyszámlájára se futja külön képviselői módosító indítvány nélkül, amire épp a pécsi kulturális fővárosi kezdeményezés kapcsán láttunk példát nemrégiben.

d) Gazdasági elemzést sem zárhatunk úgy, mint ha az épített örökség védelme klasszikus mikroökonómiai módon, költség-haszon egybevetésével, a közvetlen ráfordítások és a két-három éven belül mutatkozó eredmények mérlegén lenne mérhető, elvi vagy gyakorlati értelemben egyaránt. A magyar épített örökség csak a *nemzetstratégia keretében az országkép szerves részeként* válik megmenthetővé, mi több, tartós haszon forrásává. Látnunk és láttatnunk kell, a szó közvetlen és közvetett értelmében. Hozzáférhetővé és főképp ismertté kell tenni ama kincseket, amikbe magunk is – sok esetben – csak véletlenszerűen botlunk bele egy-egy országjáró utunk során. Az országkép építésének elemeiről már szoltunk. Épp ezért gondoljuk azt is, hogy távlatos stratégiába illesztve a ráfordítások sokkal nagyobb része térül meg, sőt a *tartós foglalkoztatási, település- és vállalkozásfejlesztési, és fizetési mérleget javító hatások eredője pozitív lehet*. Igaz, ehhez túl kell lépni a közhelyes gondolkodáson, a tömegturizmus csapdáján, és persze a gazdasági szempontokat teljességgel mellőző szakmai arisztokratizmuson is.

Konklúzió

Az elöttünk álló feladat hatalmas, de nem leküzdhetetlen. Tudjuk, egy énekesnek ötször kell a jó hangot kiénekelnie, ha egyszer hamisba tévedt. Mi évtizedek óta járunk tévúton, és az épített örökség természete ezt nem viseli jobban, mint a jó hallású zenebarát a hamis hangokat. S miközben nem lehet kétségünk afelől, hogy már az utolsó pillanatban vagyunk sok esetben, látható az elmúlt évek-évtizedek erőfeszítéseinek gyümölcse is. Az igazi feladat kétségkívül az, hogy a jelen eszmefuttatásban vázolt, hosszú távú és egybehangolt megközelítés, *az építészeti és a gazdasági szempontok harmóniája fokozatosan és folyamatosan létrejöjjön*. Ehhez még csak az első lépéseket tesszük meg, de nincs elvi akadály annak, hogy – kellő társadalmi támogatottság és médiavisszhang esetén – hosszabb távon gyakorlatformáló erővé váljék – a reformkori fordulattal élve „az ország javára és a maga hasznára”.

Irodalom

- Chikán Attila (2011): *Gazdasági versenyképesség és társadalmi jólét. Akadémiai székfoglaló előadás, MTA, 2011. febr. 10, kézirat*
- Csaba László (2011): *A magyar gazdasági növekedés föltételrendszere. Magyar Szemle, új folyam, 20. évf. 3–4 (megjelenés alatt)*
- Bayer József – Boda Zsolt (szerk, 2009.): *A rendszerváltozás két évtizede*. Budapest, L'Harmattan Kiadó
- Kolosi Tamás – Tóth István György (2010, szerk.): *Társadalmi Ríport, 2010*. Budapest, TÁRKI
- Muraközy László (szerk, 2011): *Húsz év múlva*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011
- Röpke, Wilhelm (2011): *Emberséges társadalom, emberséges gazdaság* (Horváth J. Tamás válogatása). Budapest, Aula Kiadó
- Tomka Béla (2011): *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség: Magyarország nemzetközi összehasonlításban az első világháborútól napjainkig*. Budapest, Akadémiai Kiadó